

A TÖRTÉNET MECHANIZÁLÁSA

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY már több mint száz esztendeje: lemondott arról a büszke célkitűzésről, hogy az élet mestere legyen. Nemcsak azért, mert mindinkább lehetetlennek bizonyult az emberi életnek egyszerűen a múltból nyerhető példák szerint irányítása : nem sikerült ez sem a római klasszikus történetíróknak, sem a középkor keresztény univerzalizmusa egyházi íróinak, sem pedig a felvilágosodás embereinek, aki közt még oly kritikus fő is, minő Voltaire volt, elhitte történeti műveiről, hogy azokkal a tényleges történeti processzust irányíthatja. Éppen a felvilágosodás mechanisztikus, mindent racionalizáló törekvéseinek végleges kudarca adott alkalmat a száz év előtt virágzó német „történeti iskolának“ e racionalisztikus törekvéstől való elvi elszakadásra. Cicero mondásában: a történet az élet tanítómestere, valóban jó adag racionalisztikus illúzió rejtezik: annak elképzelése, hogy ha alaposan átkutatjuk az emberi múltat s annak képét tükör gyanánt kortársaink elé tartjuk, akkor ezek a bűn, nyomor, tévedések képétől megriadva, az erény és dicsőség képeitől elragadtatva a jó, az igaz, a józan ész útjain fognak ezután járni. A történetírás a 19. század elején végre bele tudott pillantani az emberi történet rendkívül komplikált menetébe, ahol a józan ész törekvéseit annyira és annyiszor paralizálják a minden okot és okosságot letipró szenvedélyek, s ezt belátva, lemondott az emberek tanításáról, s iparkodott saját tudománya határain belül önmaga életét berendezni. Erre annál inkább szükség volt, mert a történetírás nemcsak hogy képtelen volt tanítói hivatást teljesíteni, hanem ebben a meddő törekvésében egyúttal saját tudományos alapjait is mindinkább aláásta. Az a történész, aki az életet akarta vezetni tanításával, ezt kétségkívül az ő történetileg adott helyéből, egy fix-pontból kísérelte meg és a saját szűkkörű nézeteit, egyetlen történeti adottság szükségleteit állította közönsége elé, mint az emberi történet megszívlelendő tanulságát, így szállott le az életet irányító történész tudománya magaslatáról s ült oda különböző felségek trónusa lábához, hogy egyszer a legitim uralkodó, máskor a szuverén népfelség szisztémájának fenntartásához, propagálásához szolgáltassa a „történet tanulságait“. A magistra vitae-ből ancilla vitae lett, jól fegyelmezett szolgáló, aki gyakran meggyőződésből, néha a nélkül szolgált ki urát, kivel a sors összekötötte ...

A történetírás tudományosítása magábanvéve is erősen megszüktette azt a kört, melyre a történetkutatás eredményei ezután egyáltalában hatással lehettek. A helyzet még inkább súlyosbodott a 19. szá-

zad demokratikus iránya következtében, mely az emberi élet irányítását lényeges dolgokban mindennemű tudományos meggondolástól távolálló tömegek kezébe tette le. Pedig ezek a tömegek ősi ösztönükkel folyvást érzik a múlttal való összefüggéseiket, azokról homályos képek vannak, melyeket a tudomány nem tud számukra megvilágítani, hiszen műveltségi színvonaluk miatt nem képesek tudományos eredmények elsőkézből való befogadására. Ennek a szükségletnek tesz eleget, bizonyos mértékig, a 19. században meggyökerezett iskolai történettanítás, mely a legalsóbb fokon is ellátja a népet némi történeti ismeretekkel, persze a nélkül, hogy szükségleteit, érdeklődését teljesen ki tudná elégíteni. Amit az iskola nem tud elvégezni, azt ezen a téren is a sajtó vállalja magára és valóban manapság lépten-nyomon láthatjuk, miként ölti magára a zsumalizmus a „magistra vitae“ palástját, melyet a történetírás az imént vetett le magáról. A politikát irányító demokratikus tömegeknek mindenütt a sajtó szállítja a történeti ismereteket, ez a nagy képmutogató, aki természetesen az emberi történet háborzongató, szenzációs részleteit előnyben részesíti a valóságos tanulságokkal szemben. Az átlag újságolvasó a történet hatalmas folyamából régebben a pápák bűneit, ma Rudolf trónörökös tragédiáját, Sobri Jóska és Rózsa Sándor életét, az eperjesi hóhér, a Rothschild-ház történetét ismeri meg. Itt aztán a közönség kívánságainak, szentimentális szükségleteinek kielégítésére tág tér nyílik: emlékszünk arra a tanulságos esetre, mikor például az annak idején nagy mozgalmaktól kísért tiszzaeszlári pör „történetét“ egyszerre három napilapunk is hozta sorozatos közleményekben, melyekből az olvasó valósággal homlokegyenest ellenkező igazságokat tanulhatott meg, de mindenestre saját szájaíze szerint. A történeti tömegoktatásnak a tényektől független módjára demokratikus korunk naponta szolgáltat anyagot, legtöbbször a zsumalizmusból kikopott egyének műveiben, kik jobb híján történetírónak nevezik magukat névjegyükön s ez egyetlen jogcímük a „magistra vitae“ gyakorlásában. A történetírás itt már nem egyéb mosogatóleánynál.

A történeti termékek e legalacsonyabb sorától meg kell különböztetnünk azokat, melyeket ugyan szintén a tömegek szükséglete hoz létre, de amelyek e szükséglet kielégítésére tiszta és őszinte s tőlük telhetőleg tudományos eszközökkel iparkodnak. Ebben a körben a tömegek szükséglete is magasabbrendű: van benne valami abból az ősi ösztönből, mely kétezer éven át fenntartotta az „élet mestere**“ illúzióját s amely ma, a történettudomány hatalmas kifejllettsége miatt, még kevésbé hajlandó lemondani a múltból a jövőt illetőleg nyerhető tanulságokról. Az emberi faj organikus voltát meghatóan illusztrálja a honnan? és hová? szétféphetetlen összefüggése: minden egyes íz, generáció nemcsak a múlttal, az elődökkel való kapcsolatát, a gyökeket érzi, hanem az ágakat is, melyek tovább fognak haladni tőle jövő generációk felé, melyeket nem ismer, nem is ismerhet, de mégis megpróbálja, hogy a múltból következtetéseket vonjon rájuk. A honnan? problémáját ily értelemben találjuk meg minden európai nemzet öntudatosulása pillanatában: a nemzet születésével összekötött mondanak nem tisztán a múlt szeretetének köszönik életüket, hanem a jövő

kiismerése, irányítása, tudatos alakítása céljának is.¹ Az Attilától leszármazás a magyarság számára nem egyszerű antikvárius adat volt, hanem erős megtámogatása ittléte jogalapjának, annak, hogy e földet joggal birtokolja ma és övé lesz az a jövőben is. A múltnak a jövőben leendő hasznosítása egyébként is könnyen érthető minden politikai koncepciónál, mely a politikai élet természete szerint a hatalom megtartására, annak állandósítására irányul. A magyar történet egyik leg-hatalmasabb ily koncepciója, a Regnum Marianum gondolata sem elégedett meg a múlt képeinek megmutogatásával, hanem azoknak a jövőben való megörökítését is célozta, a múlttal a jelent és jövőt akarta megalapozni. Múlt és jövő egybeölelésénél tehát egyformán szerepe van a történeti processzus iránya iránt való egyetemes emberi érdeklődésnek és egy adott emberi nemzedék céltudatos állásfoglalásának a jövőnek bizonyos irányban, az adott érdekek szerint alakítása érdekében. Minden emberi korral azonos ártatlan kíváncsiság egyrészt, másrészt nagyon is érdekelt pillantás, mely a jelent akarja meghosszabbítani a jövőben, — vagy pedig épp ellenkezőleg, a jelentől minél gyökeresebben eltérő jövőt óhajt a késői századokban megpillantani.

Mindkét törekvést nagy mértékben kielégítette Oswald Spengler ismert nagy munkája. A világháború borzalmai és az azoknál nem kisebb békeborzalmak eschatologikus hangulatot hoztak létre: senki sem bízott többé azon értékekben, melyek a végveszedelem meggátolására gyöngéeknek bizonyultak, az egész európai értékrendszer megdőlt s a népek, előbb csak a vesztesek, utóbb a nyertesek is (vesztes és nyertes talán megfelelőbb kifejezések, mint a még nálunk is sokat használt győző és legyőzött) azon bizonyos örvény vagy szakadék előtt látták magukat, honnan továbbhaladás, a 19. század optimizmusában megszokott kényelmes, örök emelkedés nincs többé. Nem is annyira az örvényen csodálkoztak, mint inkább azon, miként volt lehetséges a korábbi haladás, mikor az eszközök — ezt megmutatta a világháború — kétségtelenül erőtlenek, gyengék voltak. A felvilágosodásból és francia forradalomból származó szabadságkomplexum, a politikai és gazdasági liberalizmus egész rendszere ekkor veszítette el Európában hitelét s adott helyet mindenütt kötöttséget, rendező, parancsoló kezét követelő elgondolásoknak. Spengler boszorkányos ügyességgel szolgálta ki ez európai hangulatot s valóban nem érdemli meg a vádat, hogy ő keltette fel munkájával a végtől remegést, Ő rombolta le a 19. század büszke épületét fenntartó értékeknek további hitelét. Az ő „kulturmorphológiája“, mint tudjuk, három önmagában zárt, befejezett kultúrát rajzolt az ily hatalmas perspektíváktól a pozitivizmus korában elszokott ámuló publikum elé: a görögök apollói, az arabok mágikus és a nyugateurópai, germán-keresztény ember fausti kultúráját, három zárt egészet, mely a fejlődés, növekvés ugyanazon periódusain ment keresztül s melyek közt a legutolsó is elérkezett immár a véghez, az elmúlás stádiumához. A nagy lendület, mellyel könyvét megírta s melynek nyoma sincs azóta kiadott mun-

¹V. ö. a honnan? elképzelések legújabb összeállítását Robert Michels perugiai egyetemi tanár könyvében: *Dér Patriotismus. Prolegomena zu einer soziologischen Analyse*, München 12. Leipzig, 1929.

kaiban, egymagában is bizonyítja, hogy nem ő vezette korát, hanem a kor pesszimista sejtéseinek adott adekvát kifejezést, meglepő analógiák, látszólag forradalmi, a burzsoa-gondolatot arculító, valóban pedig nem egyszer együgyűségig primitív felismerések segélyével.

Spengler munkájának, Nietzsche filozófiáján kívül, a történettudomány és általában a szellemtudományok századeleji új iránya volt az előfeltétele, azon irány, mely nem tett többé maga elé az asztalra egyetlen tényt s nem nevezte többé tudománynak ez egyetlen tény leírását vagy pláne létezésének egyszerű konstatacióját, hanem a jelenségeket a környező szellemi életben, egymással összefüggésben vette vizsgálat alá. A szellemi élet jelenségei nem elszigeteltek és mégcsak nem is szemlélhetők izoláltan, mint ahogyan az orvostudomány különvéve tudja megnézni a biológiai jelenségeket; a szellemi élet tényei szerves összefüggésben vannak egymással, amint már Jákob Burckhardt 1868-ban tartott egyetemi előadásában az egész történeti folyamatot három „potencia“ együttműködéséből magyarázta meg : vallás, állam és kultúra az emberi történet mozgató erői, melyeknek különböző formájú együttműködése határozza meg a történeti processzus egyes korszakainak eltérő formáit. A három potenciától mozgott világprocesszus időnként megakad, amint mozgatói egymással összebonyolódnak s ilyenkor törés, reakció, krízis és forradalom áll be. Burckhardtnak ez a krízisteóriája, mely a tényleges történeti folyamat életteljes, elfogulatlan szemléletéből nőtt ki és éppenséggel nem tartott igényt természettudományos törvényszerűsége, elődje és úttörője Spengler és mások elképzelésének a kultúrák haláláról. A három potencia konstrukcióját ma már könnyű lenézni, aminthogy Spengler is legújabb művében, a világkultúra halálát erélyesen reklamáló elmefuttatásában a technika fejlődésének káros voltáról,¹ a burckhardti koncepciót gyermekesnek nyilvánítja azért, mert a három történetalkotó potencia között a gazdaságról megfeledkezett: mégis a renaissance-kultúra nagy leírója a történetalkotó tényezők világos elkülönítésével, kríziselméletével s nem utolsó sorban reális történeti szemléletével: az olasz renaissance és Nagy Konstantin kora kultúrájának sokoldalú leírásával, a középkori és renaissance-embertípus megkonstruálásával megnyitotta az utat a nem-historikusok számára is a történetnek értelmezésére.

A történetalkotó potenciák önállósítása után nem volt nehéz a következő lépés : a kultúrák önállósítása, az egyetemes emberi történetből kiemelése. Az egész irányzatnak Burckhardt óta a történettudományos szellemétől való függetlenülésére jellemző, hogy az emberi történetnek e szétDarabolását elsősorban a leginkább szembeötlő, leginkább külsőséges kútfők: a képzőművészet termékei felhasználásával kezdik meg. A múlt század 90-es éveitől kezdve Wölfflin és Alois Riegl a művészettörténet dokumentumai segítségével pontosan körülírják a renaissance- és barokk-kultúrát s az utóbbi ó-keresztény, koraközépkori emlékekből is megpróbálja az akkori művészetet termelő gondolkodás formáit kihámozni. A művészettörténetet követi,

¹ Oswald Spengler, *Der Mensch und die Technik. Beitrag zu emer Philosophie des Lebens*, München 1931.

főként a háború óta, az irodalomtörténet, hasonlóképpen kísérleteket téve egy-egy korszak gondolkodási formáinak, típusainak határozott elkülönítésére: barokk, romantika, klasszicizmus, felvilágosodás ma már egymástól lényegileg különböző, szinte immanens törvényszerűséggel működő periódusokként állnak előttünk. Mintha nem is ugyanazon emberi természet hozta volna azokat létre: a racionalista, a barokk, a romantikus ember típusa kilép a nagy humánus genusból, mint egy különfajta, melyből nincs, nem is lehet átmenet, mert ez saját természetének megsemmisítése volna... A történet ily darabokra tördelésével szemben a céhbéli történetkutatás, mely a kútfők egy csoportját sem részesítheti a többi felett előnyben, még akkor sem, ha ez mimikáját megkönnyítené, éppen az ellenkező irányban dolgozik: Alfonz Dopsch nagy munkái az archaeológiai anyag mellett a teljes politikai, gazdaság- és társadalomtörténeti kutatás felhasználásával építik fel a hidat, mely a görög-római klasszikus kultúrát összeköti a koraközépkorival s átíveli a szakadékot, melyet a római birodalom bukása után, a barbárok inváziója századaiban tételeztek fel. Az emberi történetnek valóban vannak egymástól eltérő gondolkodási típusai, vannak törései és krízisei is, de a kultúra folytonossága nem szakad meg, egyik korszak vagy nép nem külön biológiai fajta, hanem előzőitől függ és végzett munkájának quintessenciáját utódainak, szomszédainak adja át. A történet nem áll diszparát, különálló dklópi sziklákból, hanem megszakítatlan gyepszönyeg, melybe a határokat, a korok és periódusok vonalait csak utólag vágja be egy rendező kéz.

Kultúrák önálló élete, születése és grandiózus halála, istenek alkonyához hasonlóan, mégis népszerű és fantasztikus elképzelés, mely kiváló mértékben alkalmas a történet, a múlt és jövő értelmezésére, amint ezt a műveltebb laikus tömegek mindegyre követelik a történet-tudománytól. Kultúrák életéből és halálából, különálló kultúrjelleggel bíró korok egymásrakövetkezéséből magától, természetyszerűleg adódik egy vonal, mely a történeti tények végtelen változatosságát és felbont-hatatlan egymásbafonottságát primitív módon leegyszerűsíti ugyan, de az értelmezésre éhes publikum óhajtását kielégítheti. Amikor a szellemtudományoknak sikerült a korszakok és kultúrák tipológiáját valamennyire kialakítani, azonnal akadtak a történész-céhen kívül vagy annak szélem álló írók, akik ugyanazon típusoknak különböző kultúrákban való jelentkezését, mégpedig ugyanazon sorrendben vélték megállapíthatni. Kurt Breysig már 1905-ben bemutatta a világtörténet „lépcsőzetes“ törvényszerűségét, megkülönböztetve három kultúrkört: a görögöt, a római és a germán-román népeket s mindháromban ugyanoly típusú periódusokat ismerve fel: ó-kort, kora- és későközép-kort, újabb és legújabb kort. Még emlékezetünkben vannak a harcok, melyeket Karl Lamprechtnek, a nagy német gazdaság- és társadalom-történésznek egy hasonló kirándulása indított meg a tipizálást és periodizálást illetőleg. Ő is a leginkább szembeötlő, műtörténeti emlékekből indult ki s az ír kolostorok kéziratainak szimbolizáló állatoma-mentikáján kezdve végigment a művészettörténetől már megállapított típusokon s azokat a gazdaság-, társadalmi, irodalmi és politikai

(államéleti) fejlődés megfelelő lépcsőivel kapcsolatba hozva olyan vonalat rajzolt meg, mely hite szerint minden nemzet fejlődésében felismerhető.¹ Részletekben is végigvitte ez elméletét a német történetet illetően, melynek középkorában a szimbolizmus és tipizmus, a 13—15. században a konvencionizmus, majd az individualizmus és a 19. század óta a szubjektivizmus periódusait különbözteti meg, helyesebben: e tipológikus periódusok prokrustes-ágyába kényszeríti belé a német nép gazdag történetét. Nem sajnálható eléggé, hogy Lamprecht nagy német történetének annyi finom megfigyelését és konstrukcióját mindegyre megterheli, néhol egész az összeroppanásig, ez a periodizáló és tipizáló mánia.

A Burckhardt utáni fejlődés e rövid rajza után könnyen el tudjuk helyezni Spengler „morfológiáját“, mely tehát nem egyéb, mint a tipizáló periodicitásnak az egész világtörténetre alkalmazása, kétségtelenül merész kísérlet, mert hiszen olyan típusokat és periódusokat mutat ki a hindu, arab és még ismeretlenebb kultúrákban, amelyeknek állandó egymásrakövetkezése még a jól ismert görög-római és német-román történetben is csak hipotézis, minden történész objektív véleménye szerint erőszakos konstrukció. Valóban: még alig bánt valaki mélységesebb megvetéssel az emberiség történetével, mint Spengler, aki mintha ócskaságok boltjában járna, itt is, ott is kiragad egy figurát, egy momentumot, s azokat a gyermek, vagy a démontól megszállott skrupulushiányával fűzi különböző láncokra, hadd elmélkedjék egymással „egyidejűleg“ Pythagoras, Mohammed és Cromwell, más láncon, más „egyidejűségben“ Platon, az arab filozófus Avicenna és Goethe. A Spengler-láz elmúltával ha ma vesszük kezébe könyvét, lehetetlen mosoly nélkül néznünk a tipizálás és periodizálás ily „morfologikus“ megállapításait: az az instrumentális zene győzelme az olajfestészet felett 1670 körül, amely fausti fejlődési foknak megfelel az apollói kultúrában az a fok, amikor Polygnotos freskófestészetét felváltja, „legyőzi“ Polykleitos szobrása! Az egész iránynak és módszernek csak egyetlen magyarázata lehet: a tipológia és kultúrmorfológia ebben a formájában a racionalizmus egy elkésett terméke, mely könyvtárakba és múzeumokba betelepelve, mechanisztikusán keresi meg a kapcsolatokat és húzza bele az emberi történet eleven testébe a „graue Theorie“-tól megkövetelt egyenes vonalakat.

Az egész elképzelés mechanisztikus voltából adódik, hogy ezzel a módszerrel nemcsak egy értelmezése készíthető el a történeti folyamatnak, hanem akárhány, természetesen épp az ellenkező is. Breysig, Lamprecht párhuzamos, ismétlődő vonalakat húztak, Spengler vonalai is hajszállra hasonlítanak egymáshoz, de hirtelen megszakadnak, s egymással soha össze nem kapcsolhatók. Nálunk Bodnár Zsigmond idealisztikus és realiztikus periódusok egymásra következéséből hullámvonalat konstruált, s a hullámok rendszerének Spengler pesszimizmusával szemben optimisztikus kiépítését Ligeti Pál végezte el 1926-ban magyarul, most pedig kibővítve és jobban megalapozva

¹ Legvilágosabb leírása ez elméletnek: Karl Lamprecht, Einführung in das historische Denken, Leipzig 1913.

németül megjelent nagy munkájában.¹ A szerző építész és műtörténész, tehát elsősorban ő is a műtörténeti emlékeket szemléli, s a történet egyéb változatosságát csak madárperspektívából ismerheti, ami kétségkívül megkönnyíti neki az egyszerűsítő vonalak meghúzását. Könyvének azonban annyi munkát áldozott, a műtörténeti tipológiát oly meglepő kapcsolatba hozta a történeti élet más processzusaival, s viszont a hullámokat oly biztos, kételytől mentes kézzel, s az egész mechanisztikus módszerre oly jellemzően vonta meg, hogy érdemes vele közelebbről megismerkednünk.

A hullám sémája, melyet azután az egész történetre alkalmaz, a középkori, renaissance és barokk képzőművészet megfigyeléséből adódik számára. A középkor művészetének az építészet, a renaissance-ének a szobrászat és a barokk-ének a festészet adja meg jellegét: a középkor tehát architektonikus, a renaissance plasztikus, a barokk festői korszak. A tehát szócskával tulajdonképpen méltánytalanok vagyunk a konstruktőr iránt, mert ő addig, míg a képzőművészeti tényekből kiindulva egy egész periódusra nézve megállapítja az architektonikus, plasztikus vagy festői jelzöt, a történeti folyamatnak más, gazdasági, társadalmi, politikai, irodalmi részleteit is áttanulmányozza. A képzőművészeti jelzőket ugyanis morfológiailag átvitt értelemben alkalmazza: a középkor építészeti jellege annyit jelent, hogy az építészeti szabályokat, rendet követelő és megvalósító természetéhez híven az egész korszak kötöttséget kíván, benne az emberi élet erős kontúrokkal bíró formákba van szorítva, melyek erkölcsi komolyságot tesznek uralkodóvá. A középkor e konstruktív jellegének felismerése, mely a modem szellemtörténet eredményeivel megegyezik, Örvendetes ellentétben áll Ligetinél a liberális felfogás középkort megvető gesztusával, — H. G. Wellsnek e tekintetben tipikusan liberális, antiközépkori nézeteivel polemizál is. Az architektonikus jelleg ellentéte, helyesebben végső felbomlása a festői: ez a szabadságot, a korlátlanyságot tipizálja, vallásban hitetlenséget, társadalomban forradalom felé hanyatlást, gazdaságban liberalizmust, politikában a demokrácia uralmát, egészben véve a konstrukció destruálását, a kultúrhullám elapadását, hullámvölgy felé sietését jelenti. A kettő között van a plasztika, a hullámhegy, s a három együtt ad egyetlen hullámot, melynek végével egy pillanatra megáll, erőt gyűjt a fejlődés, ligeti szerint egy absztrakt, zenei jellegű hullámvölgyben, hogy utána hasonló architektonikus, plasztikus, festői elemekből álló újabb hullámra pattanjon. A spengleri fausti kultúrának megfelelő vonal Ligetinél hét ilyen hullámból áll, s kezdődik 910-ben Krisztus után, tart napjainkig, a német vonal átlag húsz éves időközökkel elmarad a francia nyugateurópai mögött, de ugyanazon hullámokat futja meg.

A három képzőművészeti fogalomnak ily bőséges kultúrta-
lommal való ellátása csak alapját képezi az egész hullámrendszernek,
melyet Ligeti fáradhatatlan munkával, adatok nagy tömegének meg-

¹ Új Pantheon felé, Budapest 1926. Paul Ligeti, Der Weg aus dem Chaos. Eine Deutung des Weltgeschehens aus dem Rhythmus der Kunstentwicklung, München, Verlag Callwey, 1931, 291 képpel és 26 grafikonnal.

mozdításával épített fel. Itt csak erősen leegyszerűsítve adhatjuk vissza: építészet, plasztika, festőiség után a hullámvölgyben a zene-típus uralkodik; a négyre egyenként harminc esztendőt számítva, egy ilyen kis hullám átlag 130 évet foglal magában, s a nyugateurópai egész hullámot, mely a cluny-i reformtól az impresszionizmusig tart a már említett középkor-, renaissance-, barokk-kategóriákon át, összesen hét ily kisebb hullám, „érverés“ alkotja. A középkort három kis hullám tagozza: Cluny, román stílus az elsőnek tartalma, Hohenstaufok, középkori plasztika a másodiké, skolasztika, céhek, kolduló szerzetek demokráciája, a gót stílus festőisége (!) a harmadiké. Mint látható, egy nagy kultúrhullám, minő a középkor architektonikus kora, három oly kishullámra tagozódik, melyekben az architektúra uralma alatt ugyan, de mégis végbemegy az alapvető fejlődés: az architektonikus, plasztikus, festői momentumok ismétlik egymást. A középkor után a plasztikus kor, a renaissance, hullámhegy lévén, csak egyetlen kishullámra tarthat számot (a plasztikus korok egyáltalában nehezen engedelmessékednek a konstruktomak, e tekintetben a szabados festői körök hajlíthatóbbak), utána a barokk festői korszaka ismét három kishullámból áll: az ellenreformáció barokk-festői korából, a felvilágosodott abszolutizmus barokk-plasztikus korából és a 19. századéból, mely a középkor utolsó, gótikus hullámához hasonlóan felbontja az egész nagy korszakot: racionalizmus, demokratikus, impresszionista, a barokknak barokkjá, végső feloldódása, mely az új hullám megindulását előkészítő pihenőhöz vezet.

A hullám tudniillik végnélküli folyamatot jelez, a tőle szimbolizált kultúrák nem halnak meg, mint ezt Spenglernek vérszomjas, barbár vagy betegesül morbid képzelete feltételezte, hanem a hullámvölgy után új erővel nekilátnak a felemelkedésnek. S miként a hullám három részre osztható, így a nagy kultúrhullámok is hármasán társulnak, — a szerző a hármas szám állandó alkalmazásánál tiltakozik a kabbala vádjá ellen — azt hiszem, ezt joggal teszi. A Földközi-tenger kultúrfolyamata három ily nagy hullámból áll: az egyiptomból, az antik görög-rómaiból és a már részletezett nyugateurópaiból; a három között az új erőt kölcsönző hullámvölgyeket Egyiptom után a krétai és mykenéi kultúra, az antik után a hanyatló Róma és Bizánc képezik. Ez a középtengeri hármasság pedig a földművelő, parasztkultúrfolyamat, melyet megelőz a vadász-kultúráknak hasonlóképpen három részre tagozódó folyamata: a moustérien, Aurignac, magdalénien-korszakok. A paraszt- és a vadász-periódusok közt hosszú hullámvölgy van, Krisztus előtt cirka a 15.000. évtől kezdve az egyiptomi kultúra megszületéséig, Kr. e. 4500-ig; az a benyomásunk, hogy ez a hullámvölgy azért ily hosszú, mert az akkori kultúrákat nem ismerjük eléggé, viszont a nyugateurópai kultúrhullámra következő völgy, melybe mi szerencsétlenek éppen megérkeztünk, remélhetőleg lényegesen rövidebb lesz és mihamar átvisz bennünket a vadász-, paraszt-kultúrákat hármas egységgé kiegészítő gépkultúrába. A szerző erős hitét mi sem jellemzi annyira, mint hogy ezen jövőbeli gépkultúra három hullámot magába foglaló grafikonját éppúgy megrajzolta, mint az elmúltakét.

A már végigfutott hullámokat a szerző nagy elmeélel, s a benső, lelki életjelenségek nagy megértésével konstruálja meg. Legyen erre elég kiemelnem, hogy a kishullámok völgyeibe, amikor az új hullám-erő összeszűrődik, egy-egy vallástörténeti momentumot, egyházi rendalapítást helyez el, mint ami kiinduló energiával látja el az új hullámot: a három középkori hullámnak ily útrándítói Cluny, Clairvauxi Bemát, Szent Ferenc és Szent Domokos; a renaissance hullámai a németalföldi közös élet testvérei, Groot és Kempis Tamás, a három barokk-hullámé: a jezsuita-rend megalapítása, a másodiké a jansenisták és puritánok, a harmadiké a 19. század végén tapasztalható általános megerősödése a szerzetesi ideálnak. A történeti élet változatos és egymással kibékíthetetlen tényeinek glédába állítását kesztyűs kézzel, Spengler-féle brutalitásoktól tartózkodva végzi el, bár persze ő sem kerülhet el oly primitív, semmitmondó megállapításokat, minő például, hogy Perikies korszaka maszkulin jellegű, Velence pedig, Hollandiával együtt festői és kereskedő, viszont a hasonlóképp kereskedő angol és zsidó már más típusba és periódusba esnek. A hullámrendszerből kieső tényeken különböző eszközökkel segít: a műveltebbeket, az uralkodó osztályokat előbb érinti a hullám, s a hullámkülönbségekből „interferenciák” származnak, melyekbe azután a makacszkodó momentumok is könnyen beleilleszthetők.

Mіндеzt tévedés volna játéknak minősíteni. A szerzőnek komoly, keserű munkájába került a hullámkorszak kimérése és tartalommal ellátása, de munkáját lelkesedéssel végezte. Ez a lelkesedés nem annyira tudományos megismerésből, vagy annak szándékából folyik, mint inkább a korunk eschatologikus remegéséből felszabadulónak ujjongása, aki végre zivatar, földrengés után megpillantja a szivárványt, a Föld fennmaradásának, az elemek kibékülésének szimbólumát. Ligeti Pál végigjátszotta e nehéz és bonyolult játékokat, hogy felszabadítsa magát és kortársait az európai kultúra bukásának ígérete alól, úgy látszik, egyéb dekadens jelenségek közt Spengler pesszimizmusa is nagyobb hatással volt reá, mint szükséges lett volna. Spengler szerint ma az Augusztus korának megfelelő kultúrfölkra értünk, elvárosiasodás, eltechnizálódás, ellaposodás, fellahsorba lehanyatlás vár büszke európai kultúránkra, — Ligeti Spengler jóslatát elutasítva, legközelebbi jövőnket a „jó császárok”, Traján és utódai korához hasonlítja: eljön az architektonikus rend, az erkölcsben és vallásban kötöttség, a humánus uralkodás korszaka, mely végkép megszabadít a festői káosztól, az elmúlt korszak libertinus anarchiájától. A paraszt-kultúrhullámok végleges elapadása után a hullám-völgyben, ahova értünk, új absztrakt, szigorú, erősen vallásos korszak virrad reánk, mely megtisztult formákban, a tömegek boldogítása és felemelése érdekében fogja megvalósítani a fasizmusban, szocializmusban és kommunizmusban már jelentkező rendszerező erőket és előkészíti a gépkorszaknak első alkotó, erkölcsös, architektonikus periódusát. Az emberiség most fogja megépíteni új Pantheonját, a római császárság koránál szebb, hatalmasabb jövőndő szimbólumát.

A könnyeknek ez a spirituális optimizmus az igazi eredménye, ez illeszti be korunk azon jelenségsorozatába, mely legalább a jobbak-

nak a káoszról kifelé, szebb, emberibb jövő felé iparkodását mutatja. Az ember gyorsabban él, mint az emberiség és az ezt ma kitévő nemzetek, s ki tudja, megéri-e a mai nemzedék vagy annak utóda ezt az új, szélesebb körökre terjedő és valószínűbb humanizmus korát. De boldog az, aki hisz benne és az ilyennek hite megéri a fáradságot, mellyel Ligeti kialakította hitét. Hogy azonban mennyire benne vagyunk még a régi beteg korszakban, nem is az erőt gyűjtő hullámvölgyben, hanem az anarchia dekadens lefelé hajtásában, erre jellemző, hogy az organikus világkép és humanitás-konstrukció felismeréséhez, bebizonyításához a szerzőnek anorganikus, erősen mechanisztikus és racionalista utat kellett megjárnia. Mert bármennyire óvakodtam is kiélezni konstrukcióinak lélektelen, mechanizáló voltát, kétségen felül áll, hogy ennire még Spenglernek sem sikerült a történeti életet előbb típusokba beskatulyázni, s azután minden élő energiájától megfosztva, holt sémaként hullámkorszakba és völgyekbe gyömöszölni. A bizonyítási mód a régi korszakból való, az eredmény szép és új szellemű, de talán más úton is elérhető lett volna...

VÉGIGTEKINTVE a történet mechanizáló értelmezéseinek és megállapításainak, hogy azok mindnyájan félreismerik az emberiség tényleg lefolyt századainak matematikai formulákra vagy grafikonokra semmiképp nem egyszerűsíthető gazdagságát, végül nem maradhatunk adósak a válasszal: hát csakugyan nincs az emberi történetben törvényszerűség?

a tudomány módszere bizonyára nem ismer történeti törvényt, sem pedig periodicitást, mely ugyanazon vagy legalább is hasonló folyamatokat hozna létre. Az arabs és antik kultúrkörben hogyan lehetne barokk-korszakra találni, mikor ennek lényeges alkotórésze a keresztény gondolat, s ezenkívül is olyan elemekből van összetéve, melyek mind a nyugateurópai, keresztény-germán közösségből származnak! Amint valamely jelenség összetett, elemeinek összetétele is annyira függ egy bizonyos történeti adottságtól, hogy kétszer nem is fordulhat elő ugyanazon alakban, sem ugyanazon kapcsolatok között. Aki ezt félreismeri, az megfosztja a történeti tényeket emberi jellegtől és mechanizálva őket, üres sémák tologatásával foglalkozik. A történettudomány szabályai nem törvényszerűségek, hanem csak a dolgok elrendezésére szolgáló metodikai segédeszközök vagy meseterfogások, így a korok vagy gondolkodások tipologizálása, így az olyan induktíve nyert megfigyelés, hogy például az államok belső életére a külvilágok alakulásának nagy hatása van.

Mindebből azonban távolról sem következik valami amorális relativitás, mint ezt legutóbb Babits Mihály az újabb történeti módszernek szemére vetette. A történész nem költő, nem filozófus és nem is teológus és így nem kötelezhető minden reális munkateljesítményénél a Végső Dolgokról való nézeteinek konfessziójára, amint a természettudós sem. Munkáiból finom füllel úgyis ki lehet érezni véleményét, melyet akár relativitásnak is lehet nevezni, ha épp ez a kifejezés tetszik, de csakis földi értelemben. A történettudomány nem a Civitas Dei dolgaival foglalkozik, hanem gyöngé, erőtlen véges

emberek cselekedeteivel, szenvedéseivel, tört reményeivel. Isten és az erkölcs parancsolatait éppen a közdolgokban nem szokták megtartani. A történész ritkán, ünnepnapokon találkozik Szent Ferencsel, Széchenyi Istvánnal, Goethével, Arany Jánossal s ha ilyen boldog találkozása van, gyönyörűséggel kíséri végig a lélek hatását a tömegekben, míg egyszerre csak minden nyom elvész s ott marad a nyüzsgő hangyaboly, melybe oly nehéz racionális vonalakat belerajzolni anélkül) hogy szét ne szórná az ember. A történet emberi történet, sártekén játszódik le és mégis gyakran: „Az ember fáj a földnek“, — az az ember, kinek Isten szabad akaratot adott! Az Eszme, a Lélek ritkán tükröződik benne tisztin; ha mégis rábukkanunk, örülnünk kell legalább azon gyarló formájának, amelyre találunk. Emberi történetet emberi kategóriák alkalmazásával kell írni, a legmagasabb benne a tisztult Humanizmus, de ezt sem a nyomor és műveletlenség és a szolgálat, sem a dologtalan uralkodás és vezetés tömegeiben nem lehet megtalálni. A történész tehát bármennyire vágyódnék is az Isteni állandó szemléletére, ezt munkaközben csak igen tökéletlenül, a nyugtalanság völgyében, a siralom völgyében élő ember cselekedetein át szemlélheti. Éppen az, aki etikai szempontokat vesz tekintetbe, óvakodik a moralizálástól és attól, hogy mindegyre levonja a civitas terrenába Azt, aki ott lebeg a Történetfelettségben.

Higye el a Költő: a történész munkája rendszerint hétköznapi, keserű foglalkozás s nem egyszer vörösmartyas hangulatban kell „ez őrült sár, ez istenarcú lény“ cselekedeteit értelmesen kibogoznia. Ilyenkor jölesik munka után az Eszméhez visszatérnie, de ez a munka után már valóban nem tartozik a közönség elé.

SZEKFŰ GYULA